Polsko-Ukraińskie Studia Interdyscyplinarne
2024, nr 1 (12), s. 95–104

https://czasopisma.marszalek.com.pl/en/10–15804/pom
DOI: 10.15804/PPUSI.2024.01.09

Ilona Tokareva
Uniwersytet Szczeciński
e-mail: ilonatok3@gmail.com

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ У РАМКАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація: Темою статті є аналіз прикладів дезінформації у рамках російсько-української війни, описати психо-когнітивні елементи небезпеки дезінформації та запропонувати рішення проблеми дезінформації.

Для досягнення цілі статті: проведено дискурс-аналіз наукових робіт і статей на тему; розглянуто низку фейкових новин, також класифікованих як елементи ІПСО.

Результати статті: запропоновано авторський розбір психо-когнітивних небезпек дезінформації; створено авторську класифікацію напрямків російського ІПСО; описано три способи боротьби з дезінформацією: на правовому, освітньому та на соціальному рівні.

Ключові слова: дезінформація, фейк, пропаганда, російсько-українська війна

Ilona Tokareva
Uniwersytet Szczeciński
e-mail: ilonatok3@gmail.com

DISINFORMATION WITH RUSSO-UKRAINIAN WAR

Abstract: The theme of the article is an analysis examples of disinformation within the framework of the Russian-Ukrainian war, describing psycho-cognitive elements of the danger of disinformation and offering a solution to the problem of disinformation.

To achieve the aim of the article: a discourse-analysis of scientific papers and articles on the topic was done; a number of fake news, also classified as elements of PSYOP, were analyzed.

The results of the article: the author's analysis of the psycho--cognitive dangers of disinformation is proposed; the author's classification of the directions of the Russian PSYOP was created; three ways to combat вisinformation: at the legal, educational and social level were described.

Keywords: desinformation, fake, propaganda, russo-ukrainian war

DEZINFORMACJA W WOJNIE ROSYJSKO-UKRAIŃSKIEJ

Streszczenie: Tematem artykułu jest analiza przykładów dezinformacji w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej, opisanie psychokognitywnych elementów niebezpieczeństwa dezinformacji oraz zaproponowanie rozwiązań problemu dezinformacji.

Aby osiągnąć cel artykułu: przeprowadzono analizę dyskursu prac naukowych i artykułów na ten temat, rozważono szereg fałszywych informacji, które również zostały sklasyfikowane jako elementy IPSO.

Wyniki artykułu: zaproponowano autorską analizę psychokognitycznych zagrożeń związanych z dezinformacją; stworzono autorską klasyfikację kierunków rosyjskiego IPSO; opisano trzy sposoby walki z dezinformacją: na poziomie prawnym, edukacyjnym i społecznym.

Słowa kluczowe: dezinformacja, *fake*, propaganda, wojna rosyjsko-ukraińska

Сутність дезінформації у рамках російсько-української війни

Дезінформація та онлайн маніпуляції є потужним та багатоплановим елементом пропаганди росії у рамках російсько-української війни. Російське ІПСО впродовж років змінювала свою форму та закріплювалося в українському інфо просторі. Мета інформаційної війни – послабити моральні та матеріальні сили супротивника або конкурента та посилити власні. Вона передбачає заходи пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній галузях. Головне завдання інформаційних війн полягає у маніпулюванні масами (Ковалевська, 2018, с. 176; побачити теж Marszałek-Kawa, Plecka, Hołub, 2018; Marszałek-Kawa, Plecka, 2019).

Психо-когнітивні аспекти небезпеки дезінформації

Дезінформація спричиняє низку проблем психологічного та когнітивного характеру. Активізація патогенних, маніпулятивних контекстів призводить до шкідливих наслідків для людини не лише в моральному плані, а й у психофізіологічному, тому знання теоретичних основ конструювання впливу, факторів, які зумовлюють його функціонування, загалом дасть змогу нівелювати його шкідливі наслідки в різних сферах, жанрах тощо (Кутуза, 2022, с. 7).

Найперший аспект небезпеки дезінформації – це провокування гіперфіксація на негативі. Безперервний потік «зради» чинить руйнівний вплив на те, як людина сприймає реальність? Як наслідок – членів суспільства одного за одним поглинає депресія, і їхня комунікація обмежується лише нею. У такому стані вони стають легкою поживою для маніпуляцій – особливо під час виборів (Кулеба, 2019, с. 11). Гіперфіксація на негативі може спровокувати період хронічного дистресу. При дистресі мислення погіршується. Характерна особливість мислення в стані дистресу – вузькість поля зору. Дистрес створює родючу базу для подальших маніпуляцій через дезінформацію. Індивідуми у стані дистресу, спровокованого гіперфіксацією на негативі, схильні частіше та легше піддаватися ІПСО та суб›єктивно оцінювати отриману інформацію. Окрім цього, воєнний дистрес має згубний вплив на здоров'я людини, особливо вегетативний гомеостаз. Оскільки вегетативний гомеостаз є складною системою, залежно від індивідуальних особливостей людини, реакції на дистрес воєнного часу можуть варіюватися. Деякі люди матимуть більшу стійкість до стресу, тоді як інші будуть більш схильними до розладів вегетативного гомеостазу. Зазвичай спостерігається активізація симпатичної нервової системи, що призводить до підвищення пульсу, артеріального тиску та виділення стресових гормонів, таких як адреналін і кортизол (Єрохов, Ільїн, 2023, с. 94)

Другий елемент небезпеки дезінформації – це провокація низки когнітивних упереджень, таких як евристика доступності, каскад доступності та ефект дезінформації. Евристика доступності – це інтуїтивний процес, у якому людина оцінює подію як частішу або ймовірнішу за ступенем легкості, з якою асоційовані події спадають на думку. Вірогідною або такою, що часто відбувається, видається та подія, яку легше пригадати. За такої оцінки людина покладається на обмежену кількість прикладів або випадків. Це спрощує комплексне завдання оцінювання ймовірності та прогнозування значущості події до простих суджень, що ґрунтуються на власних спогадах, тому такий процес є необ›єктивним (Зосим, 2023). Евристика доступності діє на індивідуальному рівні і залежить від того, як легко людина знайде у пам›яті певну інформацію. Це когнітивне спотворення також каталізує помилкові судження або переоцінку частоти подій. Наприклад, постійне висвітлення неправдивої інформації щодо захоплення російськими військами українських населених пунктів може призвести до переоцінки можливості даної ситуації та, як наслідок, постійного страху та недовіри у людини.

Ще одним когнітивним спотворенням, спровокованим дезінформацією, є каскад доступності. Каскад доступності діє за схожим принципом як і евристика доступності. Якщо щось достатньо довго і часто повторюється у публічному просторі, ви будете більш схильні у це вірити. І чим легше вам згадати, коли ви востаннє чули подібне висловлювання або прогноз, тим легше ви будете приймати це на віру (Вишнякова В. 2020). Каскад доступності діє на рівні груп, суспільства та глобальної

аудиторії. Це колективний процес, де переконання поширюються через медіа, соціальні мережі або міжособистісне спілкування. Каскад доступності зумовлює масову паніку, поширення фальшивих новин або перебільшених загроз.

Обидва цих когнітивних спотворення діють схоже та несуть велику небезпеку, однак мають різні за механізмом впливу та масштабом. Окрім пошкодження психологічного еквілібріуму, їхня тривала дія зменшує здатність людини адекватно аналізувати інформацію та покладатися на факти, натомість схиляючи вірити у тези, які найчастіше трапляються у інфо просторі. Також, евристика доступності та каскад доступності можуть посилювати страхи та вкорінювати стереотипи у суспільстві. Це породжує стигматизацію певних верств суспільства, яка провокує розкол соціуму, що і є однією з основних цілей російської дезінформації.

Ефект дезінформації – це когнітивне упередження, що відбувається, коли відтворення епізодичних спогадів стає менш точним через отриману post factum інформацію. Являє собою класичний приклад ретроактивної інтерференції, що виникає, коли інформація, отримана пізніше, впливає на можливість пам'ятати раніше закодовану інформацію. В сутності, нова інформація, отримана індивідом, потрапляє в більш ранній часовий проміжок і діє, спотворюючи пам'ять про оригінальну подію. Пам'ять конструюється та може бути реконструйованою. Це як сторінка Вікіпедії – ви можете піти і змінити її, але так само можуть й інші люди. Коли ви годуєте людей мізінформацією про певний досвід, який вони мали, ви можете спотворити або забруднити або змінити їхню пам'ять (Лофтус, 2013). Цей аспект є особливо небезпечним у випадку ретроспективи мешканців окупованих зон або індивідів, які перебували у російському полоні. Адже під час надання тверджень та висунення звинувачень російським військовим необхідно впевнитися, що ІПСО не викривило автентичні спогади.

Згідно з цими психологічними фактами, людина схильна більше вірити у те, що частіше трапляється у її інфо просторі. Наявність у інфо просторі людини занадто великої кількості дезінформації може призвести до схильності вірити у надану неправдиву інформацію та зміни моделі мислення та сприйняття й обробки інформації. Також найчастіше фейкові твердження викликають яскраві емоції, під впливом яких у стані афекту люди більш схильні вірити у них та, що найгірше, поширювати у своєму інфо просторі.

Авторська класифікація напрямків російської дезінформації у рамках російсько-української війни

У більшості випадків, російська дезінформація у контексті російсько-української війни фокусується на трьох темах. Перша – це віктімблеймінг, тобто звинувачення України у війні. Ця галузь російських фейків сфокусована у більшості на західну аудиторію. Метою цих неправдивих наративів є демонізація українців та намагання зупинити підтримку України з боку партнерів демократичних країн. Наприклад, 23 жовтня керівник Міноборони Росії Сергій Шойгу провів телефонні розмови з міністрами оборони Франції, Туреччини, США та Британії, у яких звинуватив Україну в підготовці використання так званої «брудної бомби» – вибухового пристрою з радіоактивними елементами. МЗС України та президент Зеленський такі твердження назвали брехнею. Пізніше брехнею оголосили твердження Шойгу і уряди США, Франції та Великої Британії (Ерман, 2022; Marszałek-Kawa, Wawrzyński, Dahl, 2024).

Друга тема – дискредитація та делегітимізація українського уряду та збройних сил. російські пропагандисти вигадують змови держслужбовців, намагаючись викликати у громадян України недовіру до держслужбовців, підірвати впевненість та спричинити розкол у країні. Яскравим прикладом може слугувати наступний кейс. У Twitter та Viber з'явився такий собі флешмоб, мета якого – спонукати українців максимально споживати електроенергію в той час, коли влада закликає громадян економити. «Флешмоб» супроводжується хештегом #LightOnZelenskyyOff, який підхопили, зокрема, й російські ЗМІ. У своїх повідомленнях вони стверджують, що українці нібито масово не згодні з політикою української влади в особі президента Володимира Зеленського щодо економії електроенергії.На це відреагували у Центрі протидії дезінформації при РНБО, заявивши, що більшість нібито українських акаунтів насправді є ботами (Кречетова, 2022).

Третій напрям – деморалізація, у якому найчастіше поширюються наративи невтішних новин з фронту. Ця галузь дезінформації має на меті деморалізацію українців та партнерів. Найчастіше росіяни перебільшують втрати української армії та зброї, наданої партнерами. Героями російських новин у перші дні контрнаступу стали кілька танків Leopard 2, які зазнали уражень на запорізькому напрямку. Цю техніку кремлівська пропаганда показувала і показує щоденно. „Коли ти використовуєш одне відео настільки часто у своїй пропаганді, стає цілком очевидно, що це єдине відео, яке ти можеш показати", – прокоментував розслідувач Bellingcat Еліот Гіґґінз. Відео з „Леопардами" Росія активно націлювала на західну аудиторію. Очільник Пентагону Ллойд Остін коментував ці втрати на прес-конференції після „Рамштайну" – він заявив, що пошкодження техніки на полі бою є неминучими, натомість союзники мають можливість її відновлювати. Росіяни ж, за його словами, „показують одні й ті самі п'ять машин приблизно 1000 разів з 10 різних ракурсів". Бувало й таке, що фантазії в окупантів вистачало ще й на те, аби показати знищені комбайни: нещодавно ціле Міноборони РФ намагалося видати сільськогосподарські машини John Deere за танки Leopard (Шлапацька, 2023).

Запропоновані методи боротьби з дезінформацією

Після аналізу небезпеки та різновидів дезінформації у рамках російсько-української війни, одним з найважливіших питань, безсумнівно, є методи боротьби з цим феноменом.

Найпершим є врегулювання на рівні закону. У квітні 2021 року Європейська комісія запропонувала першу нормативну базу ЄС для AI. У ньому сказано, що системи штучного інтелекту, які можна використовувати в різних додатках, аналізуються та класифікуються відповідно до ризику, який вони становлять для користувачів. Різні рівні ризику означатимуть більше або менше регулювання (Європейський парламент, 2023). 13 березня 2024 року Європейський парламент ухвалив перший у світі закон про штучний інтелект «AI Act», згідно з яким штучні або маніпулятивні зображення, аудіо- або відеоконтент («deepfakes») повинні бути чітко позначені як такі. Положення все ще підлягає остаточній перевірці юриста-лінгвіста і, як очікується, буде остаточно прийнято до кінця законодавчого органу (через так звану процедуру виправлення). Закон також повинен бути офіційно схвалений Радою. Він набуде чинності через двадцять днів після його публікації в офіційному журналі і буде повністю застосовуватися через 24 місяці після набрання чинності, з певними винятками (Європейський парламент, 2024).

Другий та не менш важливий аспект – це розвиток критичного мислення та когнітивної емпатії. Важливо на рівні навчальних закладів впроваджувати уроки з інформаційної гігієни, де навіть наймолодші громадяни будуть привчатися аналізувати новини на засаді логіки та фактів, а не емоцій та відчуттів. Також вагомим елементом є каталізація когнітивної емпатії у дітей, тобто здатності сприймати ситуацію з призм різним досвідів та поглядів, виходячи за межі фіксованого упередження. Допомогти у цьому можуть різноманітні програми, як, наприклад, Антифейкова інтелектуальна гра „НотаЄнота", яка у форматі гри вчить розпізнавати фейки та дезінформацію. Кожне питання має пояснення – контекст, додаткова інформація чи пояснення причинно-наслідкових зв›язків. „НотаЄнота.Games" – це авторський проєкт Альони Романюк, фактчекерки, засновниці та головної редакторки проєктів „НотаЄнота", „По той бік путінської брехні", „По той бік пандемії", „Інфовкиди російсько-української війни", викладачки Інституту журналістики КНУ ім.Т.Шевченка. До ініціативи у ролі авторів питать приєдналися відомі науковці, популяризатори науки, журналісти, редактори, учителі та руйнівники міфів.

Беззаперечно, найважливішим у нівелюванні дезінформації є аналіз отриманих даних на достовірність на індивідуальному рівні. Кожен свідомий громадянин перед тим, як апріорі повірити у отриману в інфополі новину, та поширити її, мусить перевірити її на достовірність. У більш точній перевірці можуть допомогти фактчекінгові програми, як, наприклад, VoxCheck. VoxCheck – це фактчекінговий проєкт незалежної аналітичної платформи «Вокс Україна». Команда викриває брехню, маніпуляції та російську пропаганду в Україні та за її межами. З 2018 року є підписантами Кодексу етики Міжнародної мережі фактчекерів інсти-

туту Poynter, а з 2020 року у партнерстві з Meta протидіють фейковим новинам на платформах Facebook та Instagram.

Не менш важливим є критичне сприйняття та базовий аналіз зображення чи відео на правдивість. Важливим аспектом будь-якої перевірки фотографії або відео є геолокація. У сфері досліджень з відкритим кодом геолокація передбачає використання додаткових довідкових матеріалів, таких як супутникові знімки, зображення вулиць або фотографії інших людей, щоб з›ясувати точне місце, де було зроблено фотографію або відео. Поки ви не зможете пов›язати зображення з конкретним інцидентом, що розслідується, воно не має великої цінності. Наприклад, хоча ШІ може генерувати зображення, які здаються реальними, він не може створювати переконливі фони, які можна геолокувати, оскільки вони не відповідають реальним місцям (Гіґґінс, 2023).

Підсумки

Російська дезінформація у рамках російсько-української війни впродовж років набирала обертів та закріплювася у інфо просторі. Науково доведено, що дезінформація має згубний вплив на моральний і психофізіологічний стан індивідів. Для того, щоб ефективно боротися з усіма напрямками дезінформації, повинна бути проведена кропітка робота й низка змін на законному, освітньому та соціальному рівнях. Об'єднавши зусилля уряду та громадян, можливо досягти значних успіхів у нівелюванні дезінформації та ІПСО.

Istota dezinformacji w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej

Dezinformacja i manipulacje online stanowią potężny i wieloaspektowy element rosyjskiej propagandy w ramach wojny rosyjsko-ukraińskiej. Rosyjskie operacje informacyjno-psychologiczne (IPSO) przez lata zmieniały swoją formę i utrwalały się w ukraińskiej przestrzeni informacyjnej. Celem wojny informacyjnej jest osłabienie moralnych i materialnych sił przeciwnika lub konkurenta oraz wzmocnienie własnych zasobów. Obejmuje ona działania propagandowe mające na celu wpływanie na świadomość człowieka w sferach ideologicznych i emocjonalnych. Główne zadanie wojen informacyjnych polega na manipulowaniu masami (Kowalewska, 2018, s. 176 ; zob. także Marszałek-Kawa, Plecka, Hołub, 2018; Marszałek-Kawa, Plecka, 2019).

Psycho-kognitywne aspekty zagrożeń dezinformacji

Dezinformacja powoduje szereg problemów natury psychologicznej i kognitywnej. Aktywacja patogennych, manipulacyjnych kontekstów prowadzi do szkodliwych skutków dla człowieka nie tylko w sferze moralnej, ale również psychofizjologicznej. Dlatego znajomość teoretycznych podstaw konstrukcji wpływu oraz czynników warunkujących jego działanie umożliwia ograniczenie jego szkodliwych skutków w różnych sferach i gatunkach (Kutuza, 2022, s. 7).

Pierwszym aspektem zagrożenia dezinformacji jest prowokowanie hiperfiksacji na negatywach. Nieustanny strumień „zdrady" wywiera niszczący wpływ na sposób, w jaki człowiek postrzega rzeczywistość. W efekcie członków społeczeństwa jeden po drugim ogarnia depresja, a ich komunikacja ogranicza się wyłącznie do negatywnych treści. W takim stanie stają się oni łatwym celem manipulacji – szczególnie w czasie wyborów (Kuleba, 2019, s. 11). Hiperfiksacja na negatywach może wywołać okres przewlekłego dystresu. Dystres prowadzi do pogorszenia myślenia, charakteryzując się ograniczeniem pola widzenia. Tworzy to podatny grunt dla dalszych manipulacji za pomocą dezinformacji. Osoby w stanie dystresu, spowodowanego hiperfiksacją na negatywach, są bardziej skłonne ulegać operacjom informacyjno-psychologicznym (IPSO) i subiektywnie oceniać otrzymane informacje. Ponadto dystres wojenny ma szkodliwy wpływ na zdrowie, zwłaszcza na homeostazę autonomiczną organizmu. Ponieważ jest to złożony system, reakcje na wojenny dystres mogą się różnić w zależności od indywidualnych cech człowieka. Niektórzy ludzie będą bardziej odporni na stres, podczas gdy inni będą bardziej podatni na zaburzenia homeostazy

autonomicznej. Zazwyczaj obserwuje się aktywizację współczulnego układu nerwowego, co prowadzi do wzrostu tętna, ciśnienia tętniczego oraz wydzielania hormonów stresu, takich jak adrenalina i kortyzol (Jerochow, Iljin, 2023, s. 94).

Drugim elementem zagrożenia dezinformacji jest prowokowanie szeregu poznawczych uprzedzeń, takich jak heurystyka dostępności, kaskada dostępności oraz efekt dezinformacji. Heurystyka dostępności to intuicyjny proces, w którym człowiek ocenia wydarzenie jako częstsze lub bardziej prawdopodobne na podstawie łatwości, z jaką przychodzą mu na myśl powiązane zdarzenia. Wydarzenie, które łatwiej sobie przypomnieć, wydaje się bardziej prawdopodobne lub częstsze. Podczas takiej oceny człowiek opiera się na ograniczonej liczbie przykładów lub przypadków, co upraszcza złożone zadanie oceny prawdopodobieństwa oraz przewidywania znaczenia zdarzenia do prostych osądów opartych na własnych wspomnieniach, przez co proces ten jest subiektywny (Zosim, 2023). Heurystyka dostępności działa na poziomie indywidualnym i zależy od łatwości, z jaką dana osoba znajdzie w pamięci określoną informację. To poznawcze zniekształcenie katalizuje również błędne osądy lub przecenianie częstotliwości występowania zdarzeń. Na przykład stałe przedstawianie fałszywych informacji o rzekomym zajęciu ukraińskich miejscowości przez wojska rosyjskie może prowadzić do przeceniania prawdopodobieństwa tej sytuacji i w konsekwencji wywołać u osoby nieustanny strach oraz nieufność.

Innym zniekształceniem poznawczym wywołanym przez dezinformację jest kaskada dostępności. Działa ona na podobnej zasadzie jak heurystyka dostępności. Jeśli coś wystarczająco długo i często jest powtarzane w przestrzeni publicznej, jesteśmy bardziej skłonni w to uwierzyć. Im łatwiej przypomnieć sobie, kiedy ostatnio słyszeliśmy podobne stwierdzenie lub prognozę, tym bardziej jesteśmy skłonni przyjąć to za prawdę (Wiszniakowa, 2020). Kaskada dostępności działa na poziomie grup, społeczeństwa oraz globalnej publiczności. Jest to proces zbiorowy, w którym przekonania rozprzestrzeniają się za pośrednictwem mediów, sieci społecznościowych lub komunikacji interpersonalnej. Kaskada dostępności prowadzi do masowej paniki, szerzenia fałszywych informacji lub wyolbrzymionych zagrożeń.

Oba te zniekształcenia poznawcze działają w podobny sposób i niosą ze sobą wielkie zagrożenie, jednak różnią się mechanizmem wpływu oraz skalą. Oprócz zakłócenia psychicznej równowagi, ich długotrwałe działanie osłabia zdolność człowieka do właściwej analizy informacji i opierania się na faktach, skłaniając go raczej do wiary w tezy, które najczęściej pojawiają się w przestrzeni informacyjnej. Ponadto heurystyka dostępności oraz kaskada dostępności mogą nasilać lęki i utrwalać stereotypy w społeczeństwie. Prowadzi to do stygmatyzacji określonych grup społecznych, co prowokuje podziały w społeczeństwie i jest jednym z głównych celów rosyjskiej dezinformacji.

Efekt dezinformacji to uprzedzenie poznawcze, które pojawia się, gdy odtwarzanie wspomnień epizodycznych staje się mniej precyzyjne na skutek uzyskanych informacji *post factum*. Stanowi klasyczny przykład interferencji retroaktywnej, która ma miejsce, gdy informacje uzyskane później wpływają na zdolność zapamiętania wcześniej zakodowanych informacji. Nowe informacje, które otrzymuje jednostka, niejako „wstecznie" wkraczają w wcześniejsze okresy czasowe, zniekształcając pamięć o pierwotnym wydarzeniu. Pamięć jest konstrukcją, którą można rekonstruować. Jest to jak strona Wikipedii – można ją zmienić, ale mogą to zrobić także inni. Kiedy ludzie otrzymują mylące informacje o pewnych przeżyciach, jakie mieli, może to zniekształcić, zanieczyścić lub nawet całkowicie zmienić ich wspomnienia (Loftus, 2013). Ten aspekt jest szczególnie niebezpieczny w retrospektywie mieszkańców terenów okupowanych lub osób, które przebywały w rosyjskiej niewoli. Przy składaniu zeznań i formułowaniu oskarżeń wobec rosyjskich żołnierzy konieczne jest upewnienie się, że operacje informacyjno-psychologiczne (IPSO) nie zniekształciły autentycznych wspomnień.

Zgodnie z tymi faktami psychologicznymi człowiek jest skłonny bardziej wierzyć w informacje, które częściej pojawiają się w jego przestrzeni informacyjnej. Obecność zbyt dużej ilości dezinformacji w tej przestrzeni może prowadzić do zwiększonej podatności na wiarę w fałszywe informacje oraz zmiany modelu myślenia, percepcji i przetwarzania informacji. Co więcej, fałszywe twierdzenia często wywołują silne emocje, pod wpływem których osoby w stanie afektu są bardziej skłonne uwierzyć w nie i, co gorsza, rozpowszechniać je w swoim środowisku informacyjnym.

Autorska klasyfikacja kierunków rosyjskiej dezinformacji w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej

W większości przypadków rosyjska dezinformacja w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej koncentruje się na trzech głównych tematach.

Pierwszy to ***victim-blaming***, czyli obwinianie Ukrainy o wojnę. Ten obszar rosyjskich *fake newsów* jest głównie skierowany do zachodniej publiczności. Celem tych nieprawdziwych narracji jest demonizowanie Ukraińców i próba zatrzymania wsparcia Ukrainy ze strony partnerów krajów demokratycznych. Na przykład, 23 października minister obrony Rosji, Siergiej Szojgu, przeprowadził rozmowy telefoniczne z ministrami obrony Francji, Turcji, USA i Wielkiej Brytanii, w których oskarżył Ukrainę o przygotowywanie użycia tzw. „brudnej bomby" – ładunku wybuchowego z elementami radioaktywnymi. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Ukrainy oraz prezydent Zełenski uznali te twierdzenia za kłamstwo. Później twierdzenia Szojgu zostały również uznane za kłamstwo przez rządy USA, Francji i Wielkiej Brytanii (Erman, 2022; Marszałek-Kawa, Wawrzyński, Dahl, 2024).

Drugi temat – **dyskredytacja i delegitymizacja ukraińskiego rządu i sił zbrojnych**. Rosyjscy propagandyści wymyślają działania spiskowe urzędników państwowych, próbując wzbudzić w obywatelach Ukrainy nieufność wobec urzędników, podważyć ich pewność siebie i wywołać podziały w kraju. Jaskrawym przykładem może być następujący przypadek: na platformach Twitter (obecnie X) oraz Viber pojawił się tzw. flashmob, którego celem było zachęcenie Ukraińców do maksymalnego zużywania energii elektrycznej w momencie, kiedy władze wzywają obywateli do oszczędzania energii. „Flashmob" był opatrzony hashtagiem #LightOnZelenskyyOff, który został przechwycony także przez rosyjskie media. W swoich wiadomościach twierdzili, że Ukraińcy rzekomo masowo nie zgadzają się z polityką ukraińskich władz, reprezentowanych przez prezydenta Wołodymyra Zełenskiego, dotyczącą oszczędzania energii elektrycznej. Na to zareagował Centrum Przeciwdziałania Dezinformacji przy Radzie Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony, które oświadczyło, że większość rzekomych ukraińskich kont to tak naprawdę boty (Kraczetowa, 2022).

Trzeci kierunek – **demoralizacja**, w którym najczęściej rozpowszechniane są narracje o niepokojących wiadomościach z frontu. Ta dziedzina dezinformacji ma na celu demoralizowanie Ukraińców i ich partnerów. Najczęściej Rosjanie przesadzają z informacjami o stratach ukraińskiej armii i broni dostarczonej przez partnerów. Bohaterami rosyjskich wiadomości w pierwszych dniach kontrofensywy stało się kilka czołgów Leopard 2, które zostały uszkodzone na zaporoskiej linii frontu. Tę technikę kremlowska propaganda pokazywała i pokazuje codziennie. „Kiedy używasz tego samego wideo tak często w swojej propagandzie, staje się całkowicie oczywiste, że to jedyne wideo, które możesz pokazać" – skomentował śledczy Bellingcat, Eliot Higgins. Wideo z „Leopardami" Rosja aktywnie kierowała do zachodniej publiczności. Szef Pentagonu, Lloyd Austin, komentował te straty na konferencji prasowej po spotkaniu w „Ramstein" – stwierdził, że uszkodzenie sprzętu na polu walki jest nieuniknione, natomiast sojusznicy mają możliwość jego naprawy. Rosjanie zaś, według niego, „pokazują te same pięć pojazdów około 1000 razy z 10 różnych kątów". Zdarzały się także przypadki, w których fantazje okupantów sięgały tak daleko, że pokazywali zniszczone kombajny: niedawno całe Ministerstwo Obrony Rosji próbowało przedstawić maszyny rolnicze John Deere jako czołgi Leopard (Szlapacka, 2023).

Proponowane metody walki z dezinformacją

Po przeprowadzeniu analizy zagrożeń i rodzajów dezinformacji w ramach wojny rosyjsko-ukraińskiej jednym z najważniejszych zagadnień, bez wątpienia, są metody walki z tym zjawiskiem.

Pierwszym z nich jest regulacja na poziomie prawnym. W kwietniu 2021 roku Komisja Europejska zaproponowała pierwszą podstawę prawną UE dla sztucznej inteligencji (AI). Zawiera ona stwierdzenie, że systemy sztucznej inteligencji, które mogą być wykorzystywane w różnych aplikacjach, są analizowane i klasyfikowane na podstawie ryzyka, jakie stanowią dla użytkowników. Różne poziomy ryzyka oznaczają różny stopień regulacji (Parlament Europejski, 2023). 13 marca 2024 roku Parlament Europejski uchwalił pierwszy na świecie akt prawny dotyczący sztucznej inteligencji „AI Act", zgodnie z którym sztuczne lub manipulacyjne obrazy, dźwięk lub materiały wideo (*deepfakes*) muszą być wyraźnie oznaczone jako takie. Przepisy te wciąż podlegają ostatecznej weryfikacji przez prawnika-lingwistę i oczekuje się, że będą ostatecznie

przyjęte do końca kadencji legislacyjnej (poprzez tzw. procedurę poprawek). Ustawa musi również zostać oficjalnie zatwierdzona przez Radę. Wejdzie w życie dwadzieścia dni po jej opublikowaniu w Dzienniku Urzędowym, a będzie w pełni stosowana po upływie 24 miesięcy od jej wejścia w życie, z pewnymi wyjątkami (Parlament Europejski, 2024).

Drugi, nie mniej ważny aspekt – rozwój myślenia krytycznego i empatii poznawczej. Ważne jest, aby na poziomie placówek edukacyjnych wprowadzać lekcje z zakresu higieny informacyjnej, gdzie nawet najmłodsze pokolenia będą uczone analizowania wiadomości na podstawie logiki i faktów, a nie emocji i wrażeń. Istotnym elementem jest również katalizowanie empatii poznawczej u dzieci, czyli zdolności postrzegania sytuacji przez pryzmat różnych doświadczeń i poglądów, wykraczając poza utarte uprzedzenia. W tym mogą pomóc różnorodne programy, jak na przykład Antyfejkowa gra intelektualna „NotaEnota", która w formie gry uczy rozpoznawania *fake newsów* i dezinformacji. Każde pytanie zawiera wyjaśnienie – kontekst, dodatkowe informacje lub wyjaśnienie zależności przyczynowo-skutkowych. „NotaEnota.Games" to autorski projekt Aliony Romaniuk, fact-checkerki, założycielki i głównej redaktorki projektów „NotaEnota", „Po tej stronie putinowskich kłamstw", „Po tej stronie pandemii", „Infodawki rosyjsko-ukraińskiej wojny", wykładowczyni Instytutu Dziennikarstwa Uniwersytetu Kijowskiego im. T. Szewczenki. Do inicjatywy jako autorzy pytań dołączyli znani naukowcy, popularyzatorzy nauki, dziennikarze, redaktorzy, nauczyciele oraz obalacze mitów.

Bez wątpienia najważniejszym elementem w neutralizacji dezinformacji jest analiza otrzymanych danych pod kątem wiarygodności na poziomie indywidualnym. Każdy świadomy obywatel, zanim apriorycznie uwierzy w otrzymaną wiadomość w infopolach i ją rozpowszechni, musi zweryfikować jej prawdziwość. W dokładniejszej weryfikacji mogą pomóc programy do fact-checkingu, takie jak VoxCheck. VoxCheck to projekt fact-checkingowy niezależnej platformy analitycznej „Vox Ukraina". Zespół ujawnia kłamstwa, manipulacje i rosyjską propagandę na Ukrainie i poza jej granicami. Od 2018 roku są sygnatariuszami Kodeksu Etyki Międzynarodowej Sieci Fact-checkerów Instytutu Poyntera, a od 2020 roku w partnerstwie z Meta przeciwdziałają fałszywym wiadomościom na platformach Facebook i Instagram.

Niemniej ważnym jest krytyczne postrzeganie i podstawowa analiza zdjęć czy wideo pod kątem prawdziwości. Istotnym elementem każdej weryfikacji fotografii lub wideo jest geolokalizacja. W dziedzinie badań z otwartym kodem geolokalizacja oznacza wykorzystanie dodatkowych materiałów pomocniczych, takich jak zdjęcia satelitarne, obrazy ulic lub fotografie innych osób, aby ustalić dokładne miejsce, w którym zrobiono zdjęcie lub wideo. Dopóki nie uda się powiązać obrazu z konkretnym incydentem, który jest badany, nie ma on dużej wartości. Na przykład, choć sztuczna inteligencja może generować obrazy, które wydają się realistyczne, nie może tworzyć przekonujących tła, które można geolokalizować, ponieważ nie odpowiadają one rzeczywistym miejscom (Higgins, 2023).

Podsumowanie

Rosyjska dezinformacja w ramach wojny rosyjsko-ukraińskiej przez lata nabierała tempa i utrwalała się w przestrzeni informacyjnej. Naukowo udowodniono, że dezinformacja ma szkodliwy wpływ na stan moralny i psychofizjologiczny jednostek. Aby skutecznie walczyć ze wszystkimi kierunkami dezinformacji, konieczna jest wnikliwa praca i szereg zmian na poziomie prawnym, edukacyjnym i społecznym. Łącząc wysiłki rządu i obywateli, możliwe jest osiągnięcie znaczących sukcesów w neutralizowaniu dezinformacji i IPSo (operacji wpływu i dezinformacyjnych działań).

Література

1. Вишнякова, В. (2020) „Мозок-зрадник, або Маніпуляції та когнітивні викривлення". Можливості блог. URL: https://mozhlyvosti.com/mozok-zradnyk-abo-manipulyacziyi-ta-kognityvni-vykryvlennya/) (доступ: 5 жовтня 2024).
2. Гіґґінс, Е. (2023, 19 жовтня). „A Conversation with Bellingcat Founder & Creative Director, Eliot Higgins". Thought Economics. *A Journey of Intellectual Capital.* URL: https://thoughteconomics.com/eliot-higgins (доступ: 13 жовтня 2024).
3. Ерман, Г. (24 жовтня, 2022) «Брудна бомба», якою лякає Росія. Що це таке і чим небезпечна. *BBC NEWS* Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-63375340
4. Зосим, М. (9 травня, 2023) „Евристика доступності (Availability Heuristic). *Maksym Zosym*. URL: https://

www.maxzosim.com/availability-heuristic (доступ: 30 вересня 2024).

5. Ковалевська, А.В. (2018) „Алгоритм нейтралізації патогенних текстів в українському інформаційному просторі." (С. 175–185). Одеська лінгвістична школа: модерні парадигми: колективна монографія/за заг. ред. Ковалевської Т.Ю. Одеса: ПолиПринт.
6. Кречетова, Д. (22 листопада, 2023) «Немає сечі терпіти ці пекельні борошна»: українці кепкують із закликів ботів вмикати світло". Українська правда. Життя. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2022/11/2/251109 (доступ: 13 жовтня, 2024).
7. Кулеба, Д. (2022). Війна за реальність. Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. (с. 8) Видавництво: #книголав.
8. Кутуза, Н.В. (2022) „Фактор інтерактивної актуалізації в алгоритмі медіавпливу: теоретичні основи." Образ. (с. 6). Суми: Сумський державний університет.
9. Шлапацька, Я. (2023). „Контрнаступ любить тишу, російська пропаганда – шум. Експерти пояснюють, як реагувати на ІПСО". Ґрунт. Аналітика. URL: (https://grnt.media/analytics/eksperty-poyasnyuyut-yak-reaguvaty-na-ipso/) (доступ: 13 жовтня 2024).
10. Європейський парламент, новини. (2024, 13 березня). „Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law". *News, European Parliament.* URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law (доступ: 13 жовтня 2024)
11. Європейський парламент, новини. (2024, 18 червня). „EU AI Act: first regulation on artificial intelligence". *News, European Parliament.* URL: https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence.
12. Єрохов, Р.О. (2023). „Дистрес воєнного часу" W: Ільїн В.М. Сучасні проблеми фізичного виховання, спорту та здоров'я людини: матеріали *VII* інтернет-конференції. м. Одеса, 17–18 жовтня 2023 р. (С.93–95). Одеса: Видавець. Букаєв Вадим Вікторович.
13. Loftus, E. (2013, червень). „How Reliable is Your Memory?". *TEDGlobal 2013.* URL: https://www.ted.com/talks/elizabeth_loftus_how_reliable_is_your_memory?subtitle=en (доступ: 7 жовтня 2024).
14. Marszałek-Kawa, J., Plecka, D. (red.) (2019). *The Dictionary of Political Knowledge*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
15. Marszałek-Kawa, J., Plecka, D., Hołub, A. (red.) (2018). *Social Security. Selected Aspects*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
16. Marszałek-Kawa, J., Wawrzyński, P., Dahl, M. (2024). *Zelensky: Words as a Weapon. President Volodymyr Zelensky's Addresses to International Audiences during the First Year of the Invasion of Ukraine*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.